

گنجینه های میراث پرافتخار ایران در هند و پاکستان

دکتر شهریار نقوی
سرپرست بخش پاکستان شناسی
وزبان و ادبیات اردو
دانشگاه اصفهان

مفاخر این کشور و مقامات علمی و ادبی و هنری دانشمندان و صنعتگران ایرانی، مطالعه تاریخ و ادبیات و فرهنگ و هنر هند و پاکستان امر ضروریست زیرا که در تمام اعصار و دیار شبه قاره بوی تاریخ ایران به مشام میرسد و مهر نبوغ و اندیشه های تابناک ایرانی همه جا بچشم میخورد. در مقابل آن همه زیبایی های آثار ایرانی، روح هر ستایشگر جمال و کمال انسانی بیت زیر نظیری نیشابوری را زمزمه می کند:

ز فرق تا قدمش هر کجا که می نگرم
کرشمه دامن دل می کشد که جا اینجاست.
میگویند داستان عشق بریده و پاره
پاره شده و در بین موجودات مختلف
پخش گردیده است. شعله ای از آن در قدح
بلبل شوریده ریخته و حلقه ای از آن
بگردن قمری دلباخته آویخته است.
جرعه ای از آن کبک دری سرکشیده و
جرعه ای از آن محشری درجان سخنوران
شیرین بیان آفریده است داستان افتخارات
علمی، ادبی، فرهنگی و هنری ایران
نیز همانند داستان عشق به یک واحد جغرافی
محدود و محصور نمانده و به اقالیم مختلف
پراکنده شده است. بخشی از آن پیشانی
الوند و دماوند را مزین ساخته، پاره ای
از آن بشکل سردی دنواز از ازل سواحل

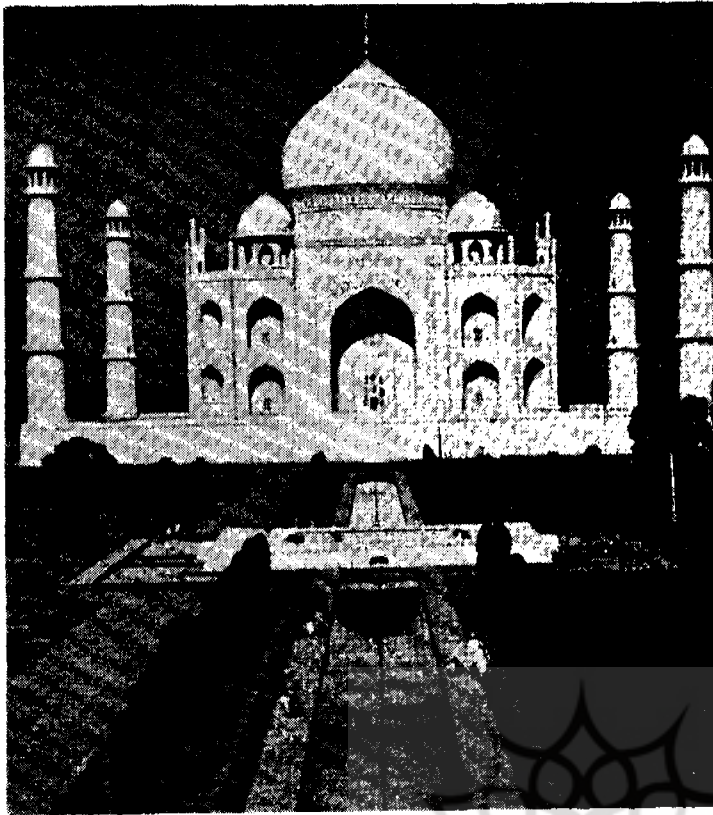
و صنعت و هنر یادگارهایی از خود بجا
گذاشتند که سرچشمه مباهات ایرانیان
و مورد تحسین و تمجید جهانیان واقع
شده است.

لازم بتذکر نیست ملت ایران سوابق
درخشان فراوانی دارد و تعداد کسانی که
در این ملت به اوج عظمت کمالات
انسانی و مقام بلند معرفت و روحانی
رسیدند خیلی زیاد است ولی باید دانست
خداوندان علم و دانش و فرهنگ که در
خلال ادوار مختلف تاریخ از این مرزوبوم
برخاستند همگی در ایران نماندند بلکه
تعداد قابل توجهی از آنها، تحت عوامل
گوناگون، رهسپار اقالیم دیگر شدند
و از همه جای بیشتر به شبه قاره هند و پاکستان
مهاجرت نمودند و در دیارهای غرب نواز
آن سرزمین پهناور رحل اقامت افکنده
و در آفاق سرزمین عجائب مانند کواکب
آسمانی نیک درخشیدند و آثار جاودانه
علمی و ادبی و هنری خویش را در آن
دو مملکت بیادگار گذاشتند. آثار آنها
گرانبها و وصف ناپذیر است، بسیار با
فروغ و سحرآسا و خیره کننده.

با در نظر گرفتن خدمات عظیم
ایرانیان مهاجر در شبه قاره، که در واقع
پرچمدار میراث پرارزش ایران قدیم
بودند در هر مرحله ای از بررسی و شناسایی

علیاحضرت شهبانوی عزیز ایران
در جلسه هیئت امنای بنیاد فرهنگ که
عصر روز یکشنبه ۲۴ دیماه ۱۳۵۱ در کاخ
نیاوران تهران تشکیل یافت فرمودند:
«... مقامات علمی و ادبی دانشمندان ایرانی
... مقامات علمی و ادبی دانشمندان
برای عموم، باید بخوبی شناخته شوند...»
براستی شناسایی نیاگان نامدار که در سطح
جهانی هم صاحب مقام شامخی می باشند
مطلبیست فوق العاده قابل توجه، شگرف
و پرارزش و بخصوص از نظر تعمیر
شخصیت نوباوگان و تهذیب و تربیت
جوانان وطن، دارای اهمیت بسزائی
می باشد.

بدیهیست، گذشته، پیوند ناگسستنی
با حال و آینده دارد. بنابراین، اگر ما
بخواهیم نسل آینده مملکت ایران نیز
ملتی سرفراز و ممتاز باشد، بسیار
ضروریست دقیقاً به مفاخر گذشتگان
ارجنمدمان توجه کنیم، شخصیت های
برازنده و برجسته میهن مان را خوب
شناسیم و کارهای پرافتخار آنان را
به جوانان شناسانیم. نیل به چنین هدف
عالی مستلزم بررسی گسترده است از
زندگانی تمام کسانی که چه در ایران
و چه در خارج از آن، با تحمل زحمات
فراوان در زمینه های گوناگون علم و دانش

هند (تاج محل)

می‌کند. در نتیجه افراط تأثیر تمدن و فرهنگ ایران در پاکستان شاعری فارسیگوی معاصر پاکستانی بنام ممتاز حسن چنین گفته است:

فرهنگ و هنر دانش و عرفان گرفتیم

ما هر چه گرفتیم ز ایران گرفتیم

اکنون تنگه‌خیبر بوسیله سم‌ستوران

لشکرگشایان فارسی‌زبان سائیده نمی‌شود.

اکنون چشم فلک از تماشای برگزاری

دربارهای باشکوه غیاث‌الدین بلبن و

جلال‌الدین اکبر محروم گشته و الآن کسی

درهند و پاکستان نیست که میزبان و مشوق

عرفی شیرازی و نظیری نیشابوری و ابوطالب

کلیم کاشانی و طالب‌آملی و صائب تبریزی

و امثال آنها باشد زیرا که: آن قدح

بشکست و آن ساقی نماند بساط حکمرانان

فارسی‌زبان، مدت‌تست، بکلی برچیده شد

و حکومت مسلمانان پایان رسید ولی آنچه

که هنوز هم در آن دیارها باقیست

داده شده و بعضی از اشیای بی‌نظیر ایرانی

هم در قفسه‌های آنها بچشم می‌خورد.

بعلت دارابودن اشیای بی‌مانند و باستانی

ایران موزه‌های اشاره شده حایز اهمیت

بزرائی می‌باشند و گنج‌های پرارزش

مظاهر تمدن کهنسال ایران بشمار می‌روند.

برخلاف تمام کشورهایی که در آنها

موزه‌های مزبور بنا شده‌است سرتاسر هند

و پاکستان را میتوان بعنوان نمایشگاه

بسیار وسیع و پهناوری از میراث علمی

و ادبی و فرهنگی و هنری ایران معرفی

نمود زیرا که در آن دو مملکت در همه

دیارها آثار گرانمایه دانش و هنر ایران

وجود دارد و مظاهر فرهنگ و تمدن

شایان اینکشور بچشم می‌خورد و بیت زیر

عرفی:

از نقش‌ونگار درودیوار شکسته

آثار پدید است صنایع عجم را

در همه جای آن دو کشور صدق

جیحون و نیل شنیده می‌شود و قسمتی از

آن مایه آبروی دره‌های سند و گنگ و

رود موسی در جنوب هند گردیده است.

میراث فرهنگی ایران در تمام آفاق مثال

ماه و خورشید می‌درخشد و مورد علاقه

و ستایش همگی واقع شده است. همین

است که ابن‌بطوطه سعدی را در چین

مورد تکریم می‌بیند و حافظ طرف توجه

اهالی سمرقند و کشمیر می‌باشد چنانکه

خود او گفته است:

بشعر حافظ شیراز می‌رقصند و می‌نازند

سیه‌چشمان کشمیری و ترکان سمرقندی

در موزه‌های بریتانیا، پاریس،

آرمیتاژ و سایر موزه‌های بزرگ شرق

و غرب و کتابخانه‌های معظم جهان اشیای

قدیمی و قیمتی و نسخ خطی ایران نگهداری

می‌شود. در تعدادی از موزه‌های اروپا

و امریکا غرفه‌های متعددی برای نمایش

نفایس و جنس‌های عتیق ایرانی اختصاص

فارسیست و آنچه که امروز هم در آن سرزمین تحولات دیده مانند فانوس‌های دریائی، فروزان است آثار علمی و هنری ایرانیان است .

درد بی‌پایان بروان‌پاک ایرانیانی که متحمل رنج مسافرت‌های پر زحمت شده و در عالم غربت ، در پرتو سرپرستی شاهان فرهنگ‌دوست لاهور و دهلی و حیدرآباد و سایر مراکز سیاسی و حکومتی شبه‌قاره نیوغ سرشار خویش را بروز دادند و آثاری با عظمت از قبیل شاهکارهای ادبی و هنری چون بناهای مساجد و مدارس و معابد و قلعه‌ها و مقابر و خانقاه‌ها و پلها و مناره‌ها و دروازه‌ها و باغها از خود بیادگار گذاشتند که تا امروز آنها همه ، مایهٔ اعجاب و مورد تحسین و سبب حیرت بینندگان است .

گنجینه‌های بسیار غنی میراث شکوهمند ایران را که در هند و پاکستان وجود دارد میتوانیم به سه‌نوع زیر تقسیم

کنیم :

۱- آثار و مراکز علمی و ادبی که شامل تألیفات علمی و مجموعه‌های شعری فارسی و کتابخانه‌ها می‌شود .

۲- ابنیهٔ تاریخی و شاهکارهای معماری بسبک ایرانی .

۳- نواخ و نامداران ایرانی که در نقاط مختلف شبه‌قاره رحل اقامت افکندند و همانجاها درگذشتند .

۱- آثار ارجدار ادبی و علمی فارسی که بوسیله ایرانیان و فارسی‌دانان هند و پاکستان نگارش یافته و در اغلب رشته‌های علمی و ادبی و عرفانی تهیه گردیده و در کتابخانه‌های بزرگ جهان و بویژه کتابخانه‌های شبه‌قاره نگهداری می‌شود .

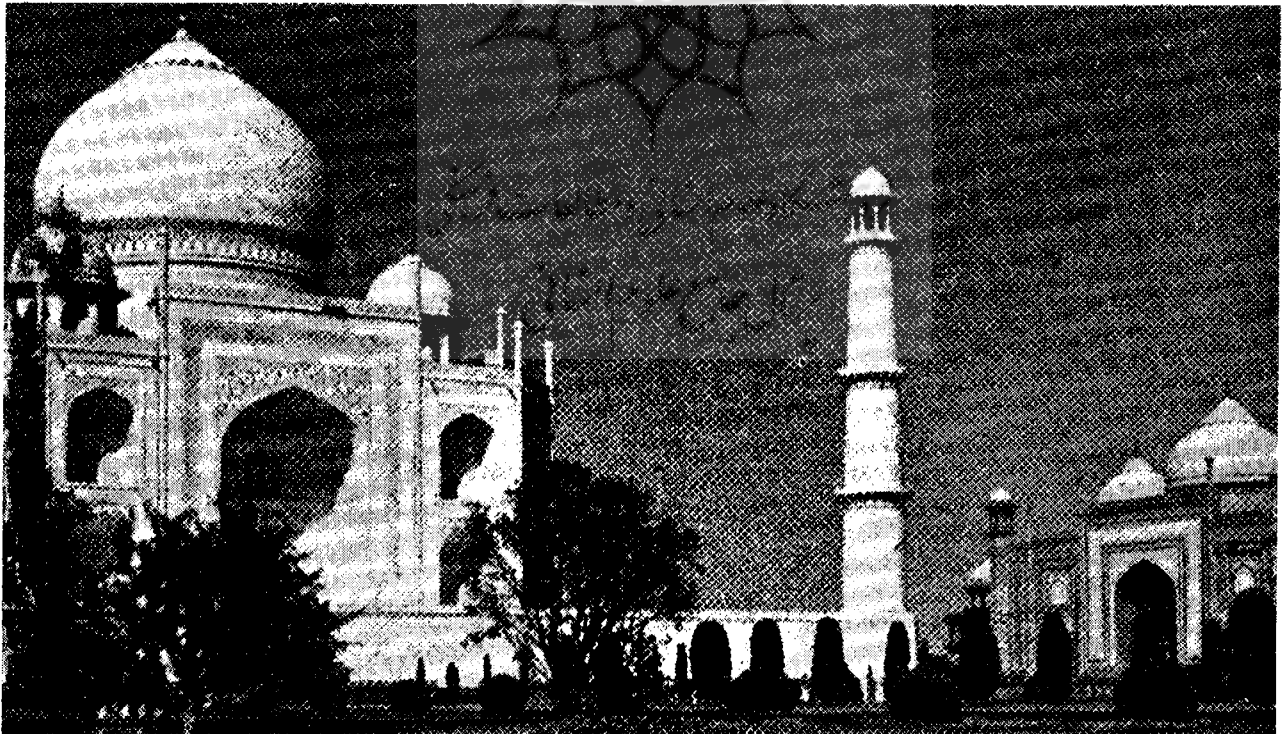
آقای دکتر شجاع‌الدین شفا معاون دانشمند وزارت دربار شاهنشاهی ایران در کتاب معروفش بعنوان «جهان‌پیرانشناسی» در این مورد چنین مرقوم میدارد : «... در میان کلیه کشورهای جهان

از لحاظ زبان و ادبیات و فرهنگ ایران مملکت هندوستان (بمعنای هردو کشور هند و پاکستان) مقام ممتازی دارد . بزرگترین مجموعه کتب و نسخ خطی فارسی در تمام جهان متعلق به کتابخانه‌های هند و پاکستان است و بالاترین تعداد فرهنگ و دستورهای زبان فارسی تاکنون در آن کشورها تألیف شده و تقریباً کلیه شاهکارهای کلاسیک ادبیات فارسی قبل از ایران در آن ممالک بچاپ رسیده است که مهمترین روزنامهٔ فارسی قرن گذشته «جبل‌المتین» از زمرهٔ آنهاست . . .»

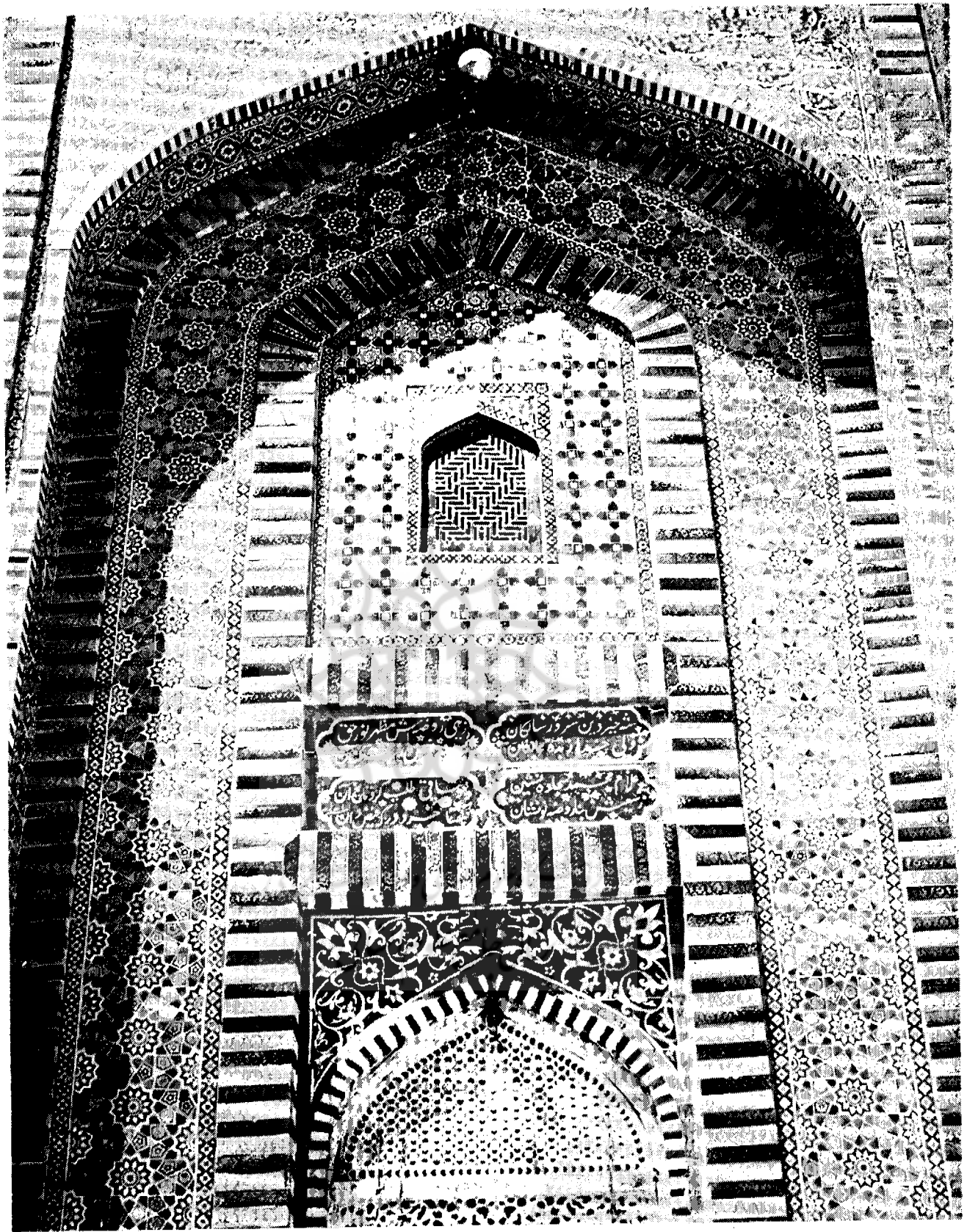
آقای دکتر ذبیح‌الله صفا استاد ممتاز دانشگاه تهران در دیباچه کتاب فرهنگ- نویسی فارسی در هند و پاکستان در مورد آثار ادبی شبه‌قاره چنین نوشته‌است :

«... کتابهایی که در هریک از فنون ادب پارسی در سرزمین پهناور هند و پاکستان نوشته شده بشماراست و تحقیق در هریک از آنها بواقع شایسته صرف

هند (تاج محل)

هنر و معماری ایران در مناطق مختلف پاکستان

عمرهای دراز است . چه خوش بود که همت‌ها در این راه گماشته می‌شد تا نسل‌های حاضر و آینده ایران از وجود این سرمایه عزیز ادب‌پارسی در آن دبار آگاه باشند...»
شادروان استاد سعید نفیسی در این باب در پیشگفتار «ارمغان پاک» چنین نگاشته است :
«... امروز ما صدها کتاب نظم و نثر فارسی در رشته‌های مختلف داریم

که در هندوستان و پاکستان نوشته شده و بحث در نظم و نثر فارسی در آن دو کشور یکی از مفصل‌ترین مباحث تاریخ ادبیات ماست . در دوره بایریان بسیاری از سخن‌سرایان بزرگ ایران بهند رفته یا در آنجا مانده و بخاک رفته‌اند و یا بغل‌بغل ثروت و نعمت در پایان زندگی بایران بازگشته‌اند و سلسله این دسته دوم صائب تبریزی شاعر بزرگ قرن یازدهم

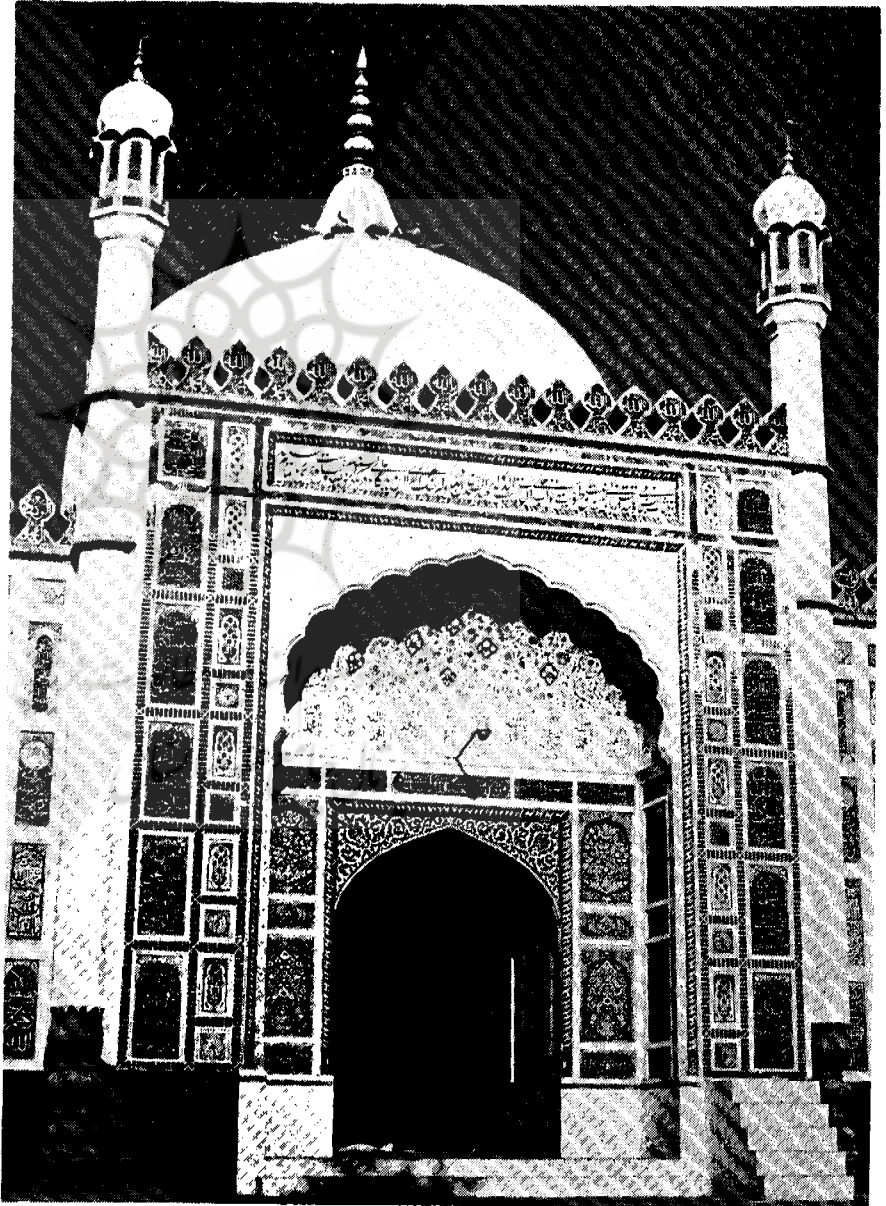
ایران است.» .

«ناچار هر که در این رشته بسیار وسیع یعنی فارسی در هند و پاکستان مطالعه کند خدمت بزرگی به ادب ایرانی کرده است و هر چه در این زمینه بنویسند باز جای سخن هست و تا سالها زمینه دست‌نخورده و بکر پیش‌ما خواهد بود...»
درواقع صدها کتاب در هر کدام از رشته‌های علوم و فنون ادب فارسی از جمله لغت‌نگاری و فرهنگ‌نویسی ، انشانگاری ، دستورنویسی ، تذکره‌نگاری ، تاریخ - نویسی و جمیع اصناف شعری ، تصوف و عرفان ، طب اسلامی ، علوم دینی از قبیل تفسیر و فقه و اصول و غیره در هند و پاکستان بفارسی نگاشته شده و امروز بالغ بر صد هزار نسخه خطی فارسی در کتابخانه‌های آن سرزمین نگهداری می‌شود چنین تعداد بزرگ کتب فارسی در بیش از صد کتابخانه قابل توجه در شبه‌قاره محفوظ است . تمام این کتابخانه‌ها گنجینه‌های میراث پرافتخار ایران و مسلمانان پاکستان و هند بشمار می‌روند . مهم‌ترین آنها عبارت‌اند از :

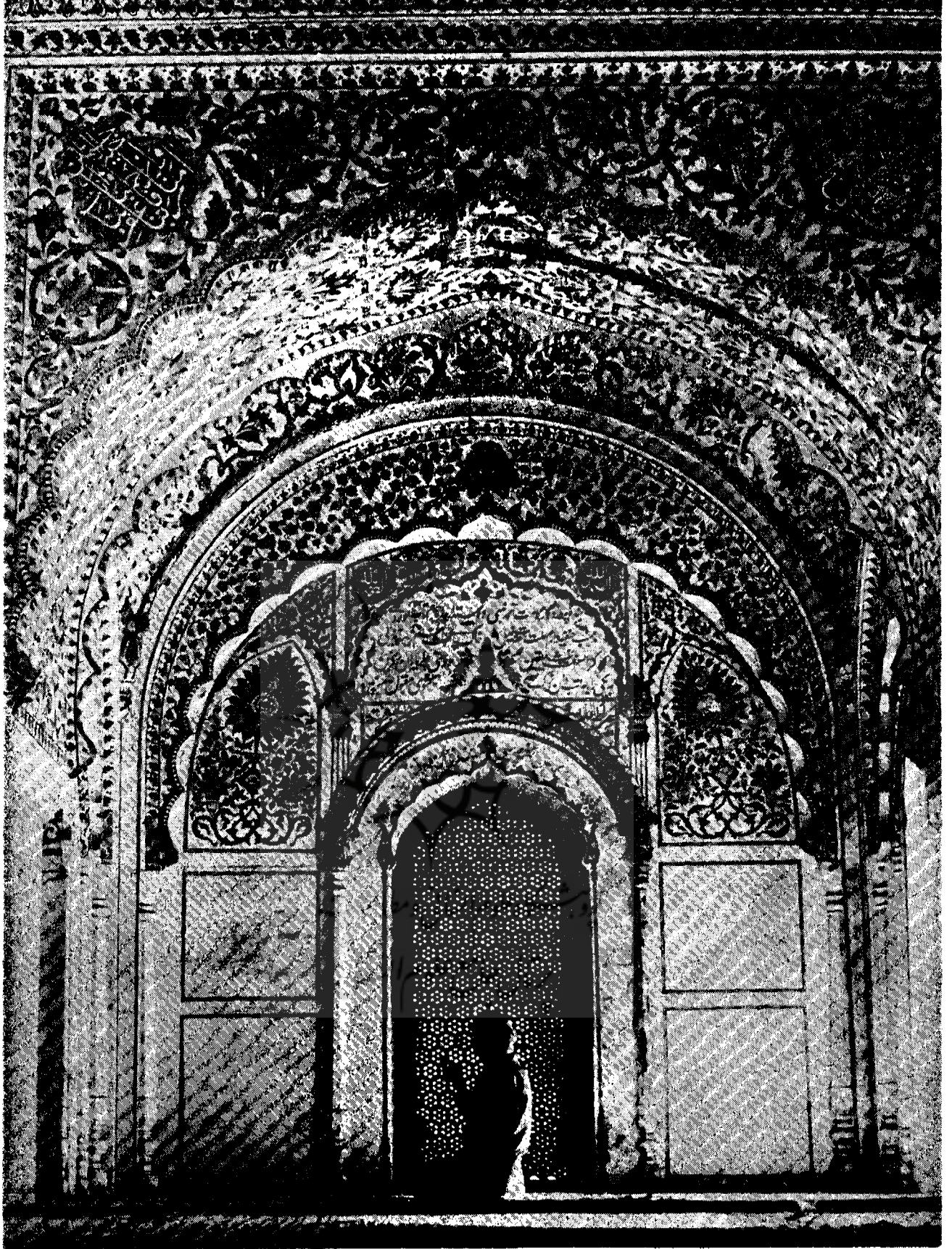
[پاکستان] کتابخانه دانشگاه پنجاب (لاهور) ، کتابخانه عمومی پنجاب (لاهور) ، کتابخانه پنجابی ادبی آکادمی لاهور ، کتابخانه قلعه شاهی (لاهور) ، کتابخانه موزه لاهور ، کتابخانه شخصی سید مغیث‌الدین (لاهور) ، کتابخانه دانشگاه پیشاور ، کتابخانه پشتواکادمی (پیشاور) ، کتابخانه موزه پیشاور ، کتابخانه اسلامیہ کالج ، کتابخانه سید رمضان‌شاه گردیزی ملتان ، کتابخانه سرهنگ عبدالعزیز راولپندی ، کتابخانه دانشگاه بهاولپور ، کتابخانه ممتاز کالج (خیرپور) ، کتابخانه دانشگاه حیدرآباد ، کتابخانه پیرجهندا شریف ، کتابخانه حسام‌الدین راشدی کراچی ، کتابخانه دانشگاه کراچی ، کتابخانه موزه ملی کراچی ، کتابخانه انجمن شرقی اردو ، کتابخانه سرهنگ عبدالرشید ، کتابخانه بانگ ملی ، کتابخانه ملی لیاقت‌علی .

[هند] کتابخانه بانکی‌پور (پتنا) ، کتابخانه رضا (رام‌پور) ، کتابخانه بهوپال ،

هنر و معماری ایران در مناطق مختلف پاکستان

هنر و معماری ایران در مناطق مختلف پاکستان

کتابخانه آصفیه (حیدرآباد) ، کتابخانه سالار جنگ (حیدرآباد) ، کتابخانه دانشگاه حیدرآباد ، کتابخانه امپریال (کلکته) ، کتابخانه بوهار (کلکته) ، کتابخانه انجمن آسیائی بنگال (کلکته) ، کتابخانه دانشگاه علیگره ، کتابخانه دارالمصنفین (اعظم گره) ، کتابخانه ندوة العلماء (لکهنو) ، کتابخانه مگالافیروز (بمبئی) ، کتابخانه موزه ملی دهلی، کتابخانه های دانشگاه های بزرگ آن کشور .

زبان رسمی هند و پاکستان هنوز انگلیسی است . درهر ناحیه شبه قاره زبان محلی وجود دارد و زبان های اردو و هندی زبانهای ملی دو کشور اعلام شده اند ولی با این حال هم فارسی درهر مرکز علمی مقام ارجمنندش را حفظ نموده و در اغلب زبانهای محلی تأثیر زایدالوصفی از خود بجای گذاشته است . اردو که در واقع پیش از تقسیم هند در سرتاسر شبه قاره زبان عموم مردم محسوب می شد و الان هم یکی از بزرگترین زبان های زنده جهان بشمار است فوق العاده تحت تأثیر فارسی قرار گرفته است . فارسی در آن بحدی رخنه کرده که تعداد زیادی از اشعار اردو را میتوان اشعار فارسی قلمداد نمود . بطور نمونه سرود ملی پاکستان که به اردو سروده شده ۸۹ درصد فارسی را داراست و آن چنین است :

پاک سرزمین شادباد ، کشور حسین شادباد ، توشان عزم عالی شان ، ارض پاکستان ، مرکز یقین شادباد ، پاک سرزمین کا نظام ، قوت واقوت عوام ، قوم ملک سلطنت ، پاینده تابنده باد شادباد منزل مراد ، پرچم ستاره وهلال ، رهبر شرقی و کمال ، ترجمان ماضی شان حال ، جان استقبال ، سایه ندای ذوالجلال .

بدین ترتیب سه چهارم ادبیات اردو را بعلت اشترک آن به ادبیات فارسی میتوان جزو گنجینه لایزال فارسی محسوب داشت زبان پنجابی و پشتو و سندی و کشمیری نیز مانند اردو از فارسی استفاده های سرشاری نموده اند و ادبیات آنها نیز تا اندازه

زیاد بخشی از میراث پرافتخار ادبی فارسی و ایران می باشد .

محمد علی حزین لاهیجی شعری دارد به این عبارت :

ای وای براسیری کز یاد رفته باشد در دام مانده باشد صیاد رفته باشد هنگامیکه آثار خیره کننده معماری هندوپاکستان را که بسبب معماری ایران و چه بسا که بدست هنرمندان ایرانی ساخته شده باشد نگاه می کنیم بیاد همین شعر حزین می افتیم . در اغلب نواحی شبه قاره چه در نقاط شمالی و چه در نقاط جنوبی آن سرزمین عمارات اسلامی را می بینیم که از حیث زیبایی در جهان بی نظیر و یا کم نظیر اند . همه آنها در زمان حکومت مسلمانان فارسی زبان ساخته شده اند و برهمنه آنها کتیبه هائی به عربی و فارسی نوشته شده است . هنر شناسان و صاحب نظران جهان با دیدن تاج محل که یک زن تهرانی بنا می ممتاز محل ، بانوی شاهجهان در آن آرمیده است مسحور و مبهور می مانند . تاج محل رؤیای عشقی شاهنشاه شاهجهان است که بشکل پیکری از سنگ مرمر در آمده است . عده ای از سیاحان تحمل دیدار زیبایی خارق العاده تاج محل را نکرده و آرزوی مردن و دفن شدن در زیر پای آن را ابراز داشته اند . برآستی آن شاهکار بیست عظیم و گنجینه بزرگیست برای افتخار هنر ایران .

قطب مینار در دهلی نیز از نظر ظرافت و حسن تعمیر در جهان بی همتاست . مساجد بزرگ لاهور و دهلی و آگرا و احمدآباد و جونپور و بهوپال و لکهنو و تنه وداکا و غیره توجه هر بیننده را بخود جلب می کنند . مسجد شاهی لاهور بزرگترین مسجد در دنیا است . قلعه های کوه پیکر دهلی و لاهور و آگرا و غیره در عظمت و زیبایی همواره مورد ستایش مهندسی بزرگ جهان واقع می شوند . عمارات سلطنتی فتحپور سیکری در شهر آگرا که بحکم اکبر شاه ساخته شده از حیث هنر معماری از عمارات طراز اول

جهان بشمار میروند اینها همه مظاهر فروغ جاویدان هنر ایران و بیستونهای عظمت اندیشه بلند صنعتگران ایرانی محسوب می شوند و بحق ماهران صنعت و هنر گیتی در مقابل آنها سرتعظیم فرود می آورند و لب به تمجید و تحسین می گشایند .

در اغلب امور شاهنشاهان هند و پاکستان از ایران پیروی می کردند حتی آنها ساختمانهای نیز در تقلید از ساختمانهای ایرانی درست کردند . کاخهای آپادانا و صد ستون در تقلید از تخت جمشید بحکم اشوکا شاهنشاه هند در شهر پانتی پترا ساخته شد . بحکم پادشاهان دهلی و احمدآباد چهل ستون ، مساجد سلطانی (که آنها را شاهی مسجد نامیدند) عالی قاپو (بنام بلند دروازه) در آگرا مناره های جنبان در شهر احمدآباد و چینیوت (پاکستان) و محله ای بنام چارباغ در آگرا بنا گردید . علاوه بر اینها تعداد زیادی از خانقاهها و آرامگاههای عارفان ایرانی که هر کدام از آنها جائی و مقامی ارجمنند در بین مردم دارند و عین مانند امامزادگان در ایران مورد علاقه و احترام توده مردم می باشند .

از حیث نامداران ایرانی که اکنون در خاک هند و پاکستان آرمیده اند شبه قاره نهایت اهمیت را داراست در هر زمانیکه ایران دستخوش هر چه و مرجح سیاسی و مورد هجوم اقوام خارجی مانند یونانیان ، اعراب ، تاتارها ، تیموریان ، افغانان واقع شد عده زیادی از اهالی این کشور در جستجوی پناه و تحصیل معاش رهسپار هندوستان و پاکستان شده اند و در آنجا مورد استقبال گرم علاقمندان به ایران قرار گرفته اند . جمعی از مهاجران ایرانی در آفاق شبه قاره مانند ماه و خورشید درخشیدند و در زمره بلند نامترین مردان روزگار درآمدند . محمود گاوون وزیر معروف سلاطین بهمنی ، بیرم خان سپهسالار اکبر شاه ، شاعران معروف دربارهای پادشاهان بابرمانند ابوطالب کلیم ، ظهوری ، نظیری ، طالب آملی ، صائب

تبریزی، نعمت‌خان عالی‌شیرازی، میرجمله اصفهانی، مؤسسان سلطنت گولکنده احمد نگر و بیجاپور و لکهنؤ و سرمیرزا اسماعیل و امثال اینها را میتوان بعنوان نمونه معرفی نمود.

ذکر چنین اشخاص ارجمند در تاریخهای هندوستان و پاکستان مانند طبقات ناصری، تاریخ فیروزشاهی، منتخب‌التواریخ، اکبرنامه، آیین‌اکبری، مآثر رحیمی، مآثر الامرا، برهان مآثر و امثال اینها بمیان آمده‌است. این موضوع که از جهت شناسائی دانشمندان ایرانی نهایت اهمیت را دارد خیلی وسیع است و برای بیان مستلزم فرصت زیاد است.

توضیح - ثر فارسی این مقاله بقلم نویسنده که پاکستانی‌الاصل هستند، می‌باشد.